هاوار- ئەزموون: خوێندنەوەیەکی دەروونی بۆ ئەحلام مەنسوور ...*

خەلیل سەلیم

پوختە:

ئەم بابەتە، خوێندنەوەیەکی دەروونییە لەبارەی پەڕتووکی ”هاوار”ی ئەحلام مەنسوور، کە خۆی لە چوارچێوەی سێ تەگەی دەروونییەوە دەبینێتەوە، کە بریتیین لە: شێوازی ژیان، دەمامك و ئازادی ئەرێنی. لەم خوێندنەوەیدا سەرەتا هەوڵدراوە؛ تەگە دەروونییەکان بە شێوەیەکی تیۆریی باس بکرێن و لە دواتریشدا لە چوارچێوەی ئەم تەگانەوە، لەبارەی ئەم پەڕتووکەوە قسە بکرێت.

پێشەکی:

پەڕتووکی ”هاوار”، کە لە نووسینی چیرۆکنووس و ڕۆماننووسی کورد، ئەحلام مەنسوورە، لە ساڵی ٢٠٠٩، لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر، لە چاپ دراوە. ئەم پەڕتووکە بریتییە لە ٨٦ لاپەڕە، کە سەرتاپای بریتییە لە باسکردنی ئەزموونی خۆی. شایەنی ئاماژە بەکردنە، باسکردنی نووسەر لە ئەزموونی خۆی، یاخود بڵاوکردنەوەی پەڕتوکێك لە چوارچێوەی ئەزموون، یەکەم کاری نووسەر نەبووە، بەڵکو پێشووتریش پەڕتووکی تری، لەمەڕ ئەزموونی خۆی لە چاپداوە، بە نێوی “گرەوی چاوەکانی ئەم - ئەزموو”، بەڵام ڕەنگە ئەم پەڕتووکە ٨٦ لاپەڕەییەی نووسەر، کە چوار ساڵ بەر لە مردنی نووسیویەتی، زیاتر جێگەی سەرەنجبێت، چونکە لە خوێندنەوەی ئەم پەڕتووکە ئەوە دەردەکەوێت، کە چۆن نووسەر هەوڵەکانی خۆی چڕکردووەتەوە سەر چەند بابەتێك لەمانەش: خۆشەویستیی، ئازادیی، تابۆکان و ژێردەستەیی و ... تاد.

خوێندنەوە بۆ ئەم پەڕتووکە، لە چوارچێوەی هەندێ ڕەهەندی دەروونیی خۆی دەبینێتەوە، کە نووسەر لەم پەڕتووکە ئەزموونەیەوە ئاماژەی بۆ دەکات. بۆیە لەم خوێندنەوەیەدا هەوڵ دەدرێت، لە چوارچێوەی چەند تەگەیەکی دەروونشیکارییەوە، کە هەریەك لەم تەگەیانە لە داهێنانی کەسایەتییەکی دیاری نێو بواری دەروونزانین؛ شرۆڤەیەك بۆ ئەم پەڕتووکە بکرێت. تەگەکانیش بریتیین لە: ”شێوازی ژیان، پێرسۆنا و ئازادی پۆزەتیڤ.”

١- شێوازی ژیان (Life Style):

ئەم تێگەیە، لە داهێنانی بیرمەندی بواری دەروونزانی ئەلفرێد ئادلەرە (١٨٧٠-١٩٤٧). دەتوانین بڵێین، کە ئەم تێگەیە لەناو کارەکانی ئادلەردا، شوێنێکی سەنتەریی گرتووە، چونکە ئادلەر گرینگییەکی زۆری بەم تێگەیە داوە و هەوڵی داوە، کە زۆرێك لە هزرە شیکارییەکانی خۆی لەبارەی کەسایەتی مرۆڤ لەو تێگەیەوە بخاتە ڕوو.(1)

لە ڕوانگەی ئادلەرەوە، شێوازی ژیان بریتییە لەو شێوازە تایبەتەی، کە هەرتاکێك لە ئەمە دەیگرێتە بەر، بۆ ئەوەی گوزارشت لەخۆی بکات. سەرباری ئەوەش ئەو پێی وایە شێوازی ژیانی هەر تاکێك جیاوزە لەگەڵ یەکێکی تر، چونکە هەر تاکێك، هەڵگری شیوازێکی تایبەتە لە سیفات و تێگەیشتن لە کولتوور و دابونەریت. هەروەك چۆن فرۆید دروستبوونی کەسایەتی مرۆڤ، بۆ پێنج ساڵی یەکەمی تەمەنی منداڵییەوە گرێدەدات، ئادلەریش بەهەمان شێوە قۆناغی سەرەتایی لە ژیانی تاك، بە دروستکاری تەواوی شێوازی ژیانی کەسایەتییەکان دەستنیشان دەکات. بۆیەش پێی وایە، کە شێوازی ژیان، وەك دەرەنجامی مامەڵەکردنی دایك/ باوك لە تەمەنی چوار تا پێنج ساڵی لە تەمەنی منداڵ فۆرموولە دەبێت. لەگەڵ ئەمانەشدا، پێی وایە دوای جێگیربوونی (Fixing) شێوازی ژیان لەم قۆناغەدا – واتە قۆناغی منداڵی ٤-٥ ساڵی- ئیتر دەستکاریکردن و گۆڕینی شێوازی ژیان ئەگەر بە جێگیریش نەمێنێتەوە، ئەوا گۆڕینی زۆر سەخت دەبێت.(2)

ئادلەر پێی وایە، کە مرۆڤ لەکاتی مامەڵەکردنی لەگەڵ کەسانی تردا، ڕووبەڕووی چەند کێشەیەك لە ژیاندا دەبێتەوە، بۆیەش وەك دەرەنجامێك بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، تاك چوار شێوازی بنەڕەتی دەگرێتە بەر، ئەمانیش:

١- ویستی کۆنترۆڵکردن و خۆسەپاندن.

٢- ویستی پشتبەستن بە کەسانی تر.

٣- دوورە پەرێزیی.

٤- خواستراو لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە.(3)

ئەوەی مەبەست بێت لەم خوێندنەوەیەدا، خاڵی چوارەمە، کە نووسەر لەم پەڕتووکەدا، وەك شێوازێکی ژیانی خۆی گرتوویەتییە بەر، چونکە کەسایەتی خواستراو لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە جۆرێکە لە کەسایەتی، کە ویستی یارمەتیدانی کەسانی تری هەیە بەگوێرەی ئەوەی، کە کەسەکە دەیەوێت. شایەنی باسە شێوازی ژیانی هەر کەسێك تایبەتە بە خۆی. واتە ناکرێت بەراوردی بکەین بەکەسێکی تر.

بۆ خوێندنەوەی ئەم پەڕتووکە، شێوازی ژیانی نووسەر، وەك تابلۆیەکی

نەخشەندراو خۆی پێشان دەدات، چونکە نووسینەکەی ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە نووسەر نە ویستی خۆسەپێنیی، نە خولیای دوورەپەرێزیی و پشتبەستنیشی بەکەسانی تر هەیە، بەڵکو دەیەوێت لە ڕێگەی نووسینەکانی نەهامەتییەکانی ژیانی کەسانی کۆمەڵگەکەی باس بکات و لە پەڕتووکێکدا هەوڵ و تێکۆشانەکانی بەرگریکردن لە ماف و ئازادی ئەواندا بخاتە ڕوو.

ئەم پەڕتووکە- هاوار- هەروەك چۆن ناوی هاوارە، هاوارێکیشە بۆ ئەو کەسانەی، کە بەهۆی یاسای کۆمەڵایەتی و دابونەریتەوە، ماکی گوناهیان گرتووە، تاوەك ئەوان داڵدە بدات و پێنووسەکەی بکات بە قەڵغانی پاراستنیان. "وا خەریکە دەبمە ژەنەراڵی ژان و گوناه و هەنگاوەکانیشم سەربەست، مەقەسی سەرەنجەکانم باڵای دوژمنەکانمە، تازە من و مەسیح بڕیاری خۆمان داوە، وەرن یەکە یەکە بەهەموو خراپی ڕووشییەکەوە لەنێو دەریای بیبیلەی چاوەکانما مەلە بکەن، پاك ببنەوە، دەریای بیبیلەکانم وا خەریکن وەك ئەڵوەن لافاو دەکەن… تاد"(4)

نووسەر لە چەند شوێنێك ئاماژە بەوە دەدات، کە پێنووس دەبێت لەخزمەت کۆمەڵ بێت و نابێت نووسەر ببێتە داردەستی کەسانی تر و بۆ بەرژەوەندی ماددی پێنووسەکەی بەکاربهێنێت.

"- نووسین بۆ گەل سوودی هەیە.

– نووسەر سامانی نەتەوایەتییە.

– هەڵوێست و شارستانییە.

– نووسەر گەواهی سەردەمی خۆیەتی."(5)

سەرباری ئەمەش لە چوارچێوەی ئەم پەڕتووکەدا دەبینین، کە شێوازی ژیانی نووسەر هەمیشە کێشمەکێش بووە، لەگەڵ کەسانی چواردەوری، بەتایبەت دایکی؛ داوای ئەوەی لێدەکەن، کە پێویستە وەك ئەوە بێت، کە دابونەریت بۆی دیاریکردووە، بەڵام لەبەر ئەوەی، کە نووسەر شێوازی ژیانی تایبەت بەخۆی هەیە، هەرگیز ناچێتە ژێرباری ئەم یاسایانە و بە شێوەیەکی دژبەرەکانە، دەیەوێت بەردەوامی بدات بە ژیانی، تاوەك هەرچی یاسایەکی کۆمەڵایەتیی نەرێنی هەیە، بۆی نەبێتە تابۆ و هەمیشە هەوڵی شکاندنیان بدات. ئەگەر چی لە هەندێك شوێنێدا، تووشی نائومێدی دەبێت، بەڵام هەرگیز کۆڵنادات و بەردەوامی دەدات بە شێوازی خۆی. "ئەی ئەوە نییە هەمیشە دایکم پێم دەڵێ وەك خەڵکی ڕەفتار بکەم، ناچاریشم دەکات ختەکی بدەم.. دەڵێم:

– مەتڕێ لە باند نووسینم ناو دچدە ناو تاریخ.

بەقەد دوو هەزار کیلۆ مەتر جێتەکم بۆ دەکێشێ و دەڵێن:

– باوك لە قنگ خۆد تاریخد بخۆد، خۆ شرین و فەرهاد نینوسید؟

…تاد"(6)

لەوە بەمـــان دەردەكەوێـــت، كە شێـــوازی خواســـتراو، لە ڕووی كۆمەڵایەتییەوە، لە شێوازی ژیانی نووسەردا ڕەنگدەداتەوە، چونكە هەرچـەنـدێك، كە دژ بە دابــونەریتی كۆمەڵگە دەوەســتێتەوە، بەڵـام ئاواتی ئەوەیە، كە كۆمەڵگە لە ژیانێكی نەریتیی نەرێنییەوە بگۆڕێت بۆ ژیانێكی نەریتیی ئەرێنی.

٢- نائامادەیی پێرسۆنا (Persona):

پێرسۆنا، وشەیەكی لاتینییە و واتای دەمامك دەگەیەنێت. لەسەردەمی یۆنانییەكان، شانۆكارە یۆنانییەكان بۆ شاردنەوەی ڕووخساری خۆیان لەسەر شانۆ، بەكاریان دەهێنا، بەڵام لە دواتردا كارل گۆستاڤ یۆنگ ١٨٧٥ -١٩٦١ (Carl Gustav Jung)، ئەم تێگەیەی بۆ كـــــــــارە دەروونشیكارییەكانی خۆی، بەكار هێنا.(7) یۆنگ بە سوودوەرگرتن لەم تێگەیە، هەوڵی ئەوە دەدات، شیكاریی بۆ ئەو كەسانە بكات، كە ڕووە ڕاستەقینەكەی خۆیان پێدەشارنەوە و بە ڕەفتاركردن لە كۆمەڵگەدا لەگەڵ كەسانی تر، خۆیان بە شێوەیەكی دی، دەربخەن. بە واتایەكی تر، ئەم تێگەیە واتای شاردنەوەی ڕاستییەتی خود و داپۆشینی بە هەندێ ڕەفتار و جووڵە، كە جێگەی ڕەزامەندی ئەو كەسانە بێت، كە ڕەفتاری لەگەڵدا دەكەن. ڕەفتارنواندنی دەمامك ئاسا، لە كاتی قۆناغی كامڵیدا دەبێتە بەشێكی گرینگ لە كەسایەتی دەروونی مرۆڤدا و لەگەڵیـدا دەمێنێتەوە.(8) ئەوەی جێگەی سـەرنج بێـت ئەوەیە، كە دەبینین نووسەر لەم پەڕتووكەدا، زۆر بە ڕاشكاوانە گوزارشت لە ڕەفتارەكانی خۆی دەكات و گوێ بەو ویستانە نادات، كە كۆمەڵگە و دابــونەریت داوای لێــدەكەن، بۆیەش لەم پەڕتــووكەدا، نووســەر بە بێگوێدان بە دەمامك، ڕەفتاری خۆی پێشان دەدات.

لە كۆمەڵگەیەكدا، كە تەژی بێت لە نەریت و تابۆ؛ ئەستەمە مرۆڤ بتوانێت بە ئازادییەكی ڕەها ژیان بگوزەرێنێت. جا بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێت گونجان لەگەڵ كۆمەڵگەدا دروست بكات، ناچارە بەوەی، كە دەمامكێــك بپۆشێ تـــا ڕاســـتییەتی خۆی بشـارێتەوە و بە شێوازێــك ڕەنگــداری بكـــات، كە كۆمەڵگە پێــی ڕەوا بێــت. لە ســەرباری ئەوانەش نووسەر هەمیشە دەمامكی ڕەتكردووەتەوە. "هەست و نەست و ئاگایی نائاگاییم تووشی نەزیفێكی سەیر هاتوون، بەهەر حاڵ فلیمێك بوو منیش ڕۆڵی ئەكتەرێكی سەیرم تێدا دەبینی، قەد دەمامكم لەڕووم نەكرد، بەڵام تۆی دەرهێنەر زۆر پۆدرە و سپیاوت بەكار دەهێنا، ماكیاجچییەكی سەیر بووی …تاد"(9)

لەگەڵ ئەمانەشدا، لەم پەڕتووكەدا دەبینین، كە نووسەر هەمیشە باس لە ڕاستییەتی خـود دەكـات و بەبێ پۆشینـی دەمـامكی خواسـتراوی

کۆمەڵگە. بە سەرەنجدانی ئەم پەڕتووکە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە دەمامکپۆشیی لە ژیانی نووسەردا، جێگەیەکی نەماوەتەوە. هەرکات شتێك بەڕەوا بزانێت، بە ڕەوایش گۆی کردووە. هیچکات کۆمەڵگە نەیتووانیوە ناچاری بکات، کە ژیانی لە چوارچێوەی خواستی خۆیدا بۆی دیاری بکات، بەڵکو ئەو هەمیشە بە باسکردن و ڕەفتارکردن، خۆی بەبێ دەمامك دەرخستووە. "لەم ژوورە زیندانەدا سەربەستم، بەندیخانەیەکی تاقە کەسییە و وێنەی ئەلبێر کامۆش لەسەر دیوارەکەیەتی، ئەلبێر کامۆش سەرەنج دەدا چۆن دەرپێکەم دادەکەنم لە لێوانییەوە ئەو ڕستەیە دەبارێ:

– تۆ بە بەهێوودەیی دەرپێ دادەکەنیت، دەرپێکەی تۆ لە بەردەکەی سیزیف دەچێ، ...تاد."(10)

زیادەڕەوی نییە، کە بڵێین: ئەم پەڕتووکە دەرخەری ژیانی کەسێکە، کە هیچ کات کۆمەڵگە بەسەریدا سەرکەوتوو نەبووە، بەڵکو ئەو هەمیشە ئازادانە بەسەر خواستی کۆمەڵگەدا سەرکەوتووە.

٣- تێکۆشان بۆ بەدەستهێنانی ئازادییەکی پۆزەتیڤ:

ئێریك فرۆم ١٩٠٠-١٩٨٠ (Eric From)، لە باسکردن بۆ بەدەستهێنانی ئازادیی لەلای مرۆڤدا، گریمانەی دوو جۆر لە ئازادیی دەکات، کە ئەمانیش بەدەستهێنانی ئازادیی نەرێنی و ئازادیی ئەرێنییە. فرۆم پێی وایە؛ مرۆڤەکان هەمیشە لە گەڕان بەدوای ئازادییدا، دوو ڕێگە دەگرنە بەر، کە یەکەمیان ئەوەیە؛ تاك لە پێناوی ئەوەی ئاسایش وەدەست بخات، خۆی ناچار بەوە دەکات، کە بوونی بسپێرێ بە کاری بەرهەمهێنان و یەکێتی خۆی لە گەڵ سروشت لەدەست بدات. ئەم جۆرە هەوڵدانەی تاك، بۆ بەدەستهێنانی ئاسایش، لە ڕوانگەی فرۆمەوە، بە ئازادییەکی نەگەتیڤ دادەنرێت، چونکە لەم دۆخەدا مرۆڤ بە شێوەیەکی ماسۆشییانە، لە پێناو وەدەستخستنی ئازادییدا، ژیان دەگوزەرێنێت.(11)

لەگەڵ ئەوەشدا فرۆم پێی وایە کاتێك، کە مرۆڤ توانی سەرلەنوێ پەیوەندی لەگەڵ سروشتدا دروست بکاتەوە، بەبێ ئەوەی دەستبەرداری کەرامەت و ئازادیی تاکەکەسی خۆی بێت، ئەوا ڕێگەیەکی گونجاوە بەرەو بەدەستهێنانی ئازادییەکی پۆزەتیڤ، چونکە تاك لەم جۆرەی ئازادییەدا، لە ڕێگەی کارکردن و خۆشەویستییەوە، دەتوانێت لەگەڵ کەسانی چواردەوریدا یەکبگرێتەوە و کەرامەتی خۆی و ناسنامەی مرۆڤبوونی، لەدەست نەدات.(12)

وەك لە پێشووتردا ئاماژەمان بەوەدا، کە مرۆڤ بۆ بەدەستهێنانی ئازادیی، ناچارە دوو ڕێگە بگرێتە بەر، بەڵام ڕێگەیەکیان

ئازادییەکە، کە تەنیا لە چوارچێوەی بەدەستهێنانی ئاسایشدا خۆی دەبینێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ دەستخستنی ئازادی ئەرێنی، لەدەستنەدانی ناسنامەی گەرەکە. لەوما ئەوەی جێگەی سەرنج بێت لەم پەڕتووکە ئەوەیە؛ کە نووسەر ئەدای ئازادییەک دەکات، کە بە هیچ شێوەیەک کەڕامەت و مرۆڤبوونی خۆی لەدەست نادات، بەڵکو هەمیشە بۆ بەدەستهێنانی ئازادیی و ناسنامەی خۆی، پشتی کردووەتە سەرمایە و ماددە.

ئەم -ئەحلام- دەیەوێت ژیانێک بژیت، کە لە ڕێگەی کارکردن و ماندووبوونی خۆی بێت، نەوەک کەسێکی نامۆ بێت و لەترسی لەدەستدانی ئاسایشی خۆی، ناچار بکرێت بە جۆرێک لە ژیان، کە مرۆڤبوونی خۆی پێلەدەست بدات. "من هەمیشە فێرم ڕووبەڕووی مەینەتییەکان دەبمەوە، خەمم نەدەڕاند و ... تاد"(13)

سەرباری ئەمەش، نووسەر بەوەش نەوەستاوە، بەڵکو بەشێوەیەکی زۆر ڕاشکاوانە، ڕەخنە لەو کەسانە دەگرێت، کە بە بەدەستهێنانی ماددە و ناوبانگ، ئازادیی خۆیان دەخەنە ژێر باری پرسیارەوە.

"مارکس دەڵێ:

- مرۆڤ بەرزترین سەرمایەیە.

فۆکۆش دەڵێ:

- مرۆڤ مرد.

منیش دەڵێم:

- ئەگەر خوێن نەوت بوایە، هەموو ڕۆژێ خۆی لە بازاڕی ڕەشدا دەفرۆشت."(14)

لە سەرەتای پەڕتووکەکەوە تا کۆتایی، نووسەر هەمیشە ویستوویەتی ئازادییەک بژێت، کە نە خۆی بفرۆشێت و نە ببێت بە پاشکۆی کەس. تەنانەت کاتێک لەو پەڕتووکەدا، کۆتایی بە نووسینەکانی دەهێنێت، وەک ئەوەی وەبیرمان بهێنێتەوە دەڵێت: "من ئەحلام مەنسوورم، دیوارێکی ئەستوور لە نێوانماندا هەیە، ئێوە کوێرن، نامبینن؟ من هەمووتان دەبینم، خۆم نافرۆشم نا ..."(15)

ئەنجام:

لە کۆتایی ئەم خوێندنەوەیەدا، دەگەین بە چەند ئەنجامێک، ئەمیش ئەوەیە؛ کە ئەم پەڕتووکە هەڵگری چەند ڕەهەندێکی دەروونییە، کە لە کەسایەتی نووسەردا خۆی دەردەخات. هەروەها نووسەر شێوازێک لەژیانی هەڵبژاردووە، کە تایبەتە بە خودی خۆی و هەمیشە ئەو شێوازەی ژیانیشی، هەڵگری پەیامێکی هاوکاریی و مرۆڤدۆستییە. سەرباری ئەمەش، نووسەر هەمیشە ویستوویەتی بە ڕاشکاوانە بپەیڤێ و لە

کۆمەڵگەدا؛ بۆ ڕاستگۆیی و بەبێ بەکارهێنانی هیچ دەمامکێك، کە ڕاستییەتی ئەو بشارێتەوە ڕەفتار بکات، بەڵکو هەمیشە خودی ڕاستەقینەی خۆی، پیشانی کۆمەڵگە داوە. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، نووسەر هەمیشە لە پەناو وەدەستخستنی ئازادیی، ڕێگەیەکی ڕاستی گرتووەتە بەر. ئەم – ئەحلام- نەیویستووە بە بەدەستهێنانی ئاسایش، ئازادی خۆی لەدەست بدات، بەڵکو لە ڕێگەی گۆڕان بەدوای ئازادییدا، هەمیشە یەکێتیی و مرۆڤبوونی خۆی پاراستووە.

خەلیل سەلیم
زانستگەی سۆران

-————————

سەرچاوە و پەراوێزەکان

*ئەم لێکۆڵینەوەیە لە ژمارە (1)ی گۆڤاری “کەلێن” بەهاری 2017، بڵاوکراوەتەوە.

1- شاملۆ، سەعید، قوتابخانە و تیۆرەکانی دەروونزانی کەسایەتی، و. محمد، فرمێسك ڕزگار و عەلی، سیدە داود ، چ1، سلێمانی: گەنج، ٢٠١٠، ل. ١٣٨.
2- سنچولی، احمد و کیچی، زهرا، تحلیل شخصیتدمنه با تکیه بر نقریە روانشناسی فردی ێلفرد ێدلر، ٢٠١٤، ژ: ٢٢٩، زبان و ادب فارسی (نشریە سابق دانشکدە ادبیات دانشگاه تبریز).
3- نباشری، محبوبە، نقد روان کاویە شخصیت در داستان پادشاه جهود و وزیر مپنوی معنوی بر اساس نقریە الفرد ادلر، ماڵپەڕی ئەنجوومەنی فارسی، ٢٠١٧. www.anjomanfarsi.ir/pdf/pa8/1123.pdf (26/1/2017)
4- مەنسوور، ئەحلام، هاوار، هەولێر: ئاراس ، ٢٠٠٩، ل. ٥٤.
5- س. پ، ل. ٤٩-٥٠.
6- س. پ، ل. ٣٨.
7- گۆستاق یۆنگ، کارل، مرۆق و هێماکانی، و. ئاوات ئەحمەد، سلێمانی: سەردەم، ٢٠٠٥، چ1، ل. ١٧٠.
8- احمد عزیز، عزالدین، بنەماکانی دەروونزانی گشتی، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠١٠، چ1، ل. ١٩٣.
9- مەنسوور، ئەحلام، هاوار، ل. ٤٥.
10- س. پ، ل. ٦٠.
11- نوابخش، میهرداد و کەرەمی، ئەمین، مەعریفە و فرانکفۆرد، و. سەران کەسنەزانی، هەڵەبجە: هەژار موکریانی، ٢٠١٢، ل. ١٣١.

12- فرم، ئێریک، هەڵهاتن لە ئازادی، و. هەژار جوانڕۆیی، سلێمانی: چاپخانەی گەنج، ٢٠٠٦، ل. ٢١١.
13- مەنسوور، ئەحلام، هاوار، ل. ٨١.
14- س. پ، ل. ٦٠.
15- س. پ، ل. ٨٦.